

САМОСТАЛНО ИЗРАЖАВАЊЕ ГЛУВИХ И НАГЛУВИХ УЧЕНИКА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ *

Тамара Ковачевић, Љубица Исаковић

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Слика делује на осећања деце, доприноси развоју визуелне перцепције, бојаћењу речника и развијању маште.

Описивање је врло значајан облик језичкој комуницирања. Оно је мање или више засићуљено у свакодневном говору, јер је неопходно за јасно представљање суштинских односа између предмета, ствари, бића и других појмова и појава у свакој живојној ситуацији.

Циљ истраживања био је истраживање степенa усвојености знаковној и говорној језичкој израза код глуве и наглуве деце основношколској узрасћа.

Инструмент истраживања је била стимуланс слика Јесен у трагу.

Узорак је чинило 91 глуве и наглуве деце основношколској узрасћа.

Глуви и наглуви ученици основношколској узрасћа су већи број речи употребили у оквиру знаковној језичкој израза у односу на говорни језички израз ($p=0,01$).

Глува и наглува деца не користе са подједнаком усешношћу све врсте речи.

Неопходно је да ученици употребљавају речи у различитим говорним ситуацијама, првенствено у њиховој реченичкој функцији.

Наставом мајерњеј језика, као и у оквиру других наставних предмета, треба настојати да се у што већој мери развија и проширује деци речник.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: основна школа, глуви и наглуви ученици, опис слике

---

* Рад је реализован у оквиру пројекта „Утицај кохлеарне имплантације на едукацију глувих и наглувих особа“, бр. 179055.

УВОД

Дете има потребу да сазна многе податке о предметима и појавама; и одакле потичу и какве су им особине и како функционишу; оно се, интересује за људе у непосредној и даљој околини, за међуљудске односе, оно испитује да би сазнало. Истовремено, оно мора да располаже средством које пита, именује ствари, објашњава, дакле мора да располаже језиком (Хркаловић, 1982).

Иако усвајање, односно учење језика траје колико и живот индивидуе, најважнији период његовог усвајања спада у тзв.школски период, посебно осмогодишњи период у обавезној основној школи. Због тога што је школски период живота и период основног уобличавања језика, школа мора да посвети посебну пажњу и организовану бригу језичком развоју свих својих ученика.

Дете основношколског узраста је по природи радознано, његови видици се шире, шире се његова интересовања. Безброј је ствари у свету који га окружује, које су нове и задивљујуће и које оно мора да изрази.

Школа и језик

Под развојем језика у школи се подразумева развој језичких структура и целокупног говорног понашања, као и читања и писања, као највиших облика језичког понашања.

Васић (1989) истиче да наставник као неки архитекта може или да дограђује и развија оно што је дете донело са собом, ако је језичка основа у складу са стандардом, или да потискује и пажљиво руши поново градећи језички израз ако језичка основа није стандардна или ако је недовољно развијена. Да би могао све то да ради наставник мора да познаје дечје језичке могућности и природу дечјег мишљења.

Последњих година увиђа се сложеност језичких захтева који се постављају ученику и схвата се да напредак у многим областима наставног програма умногоме зависи од добрих језичких основа.

Традиционално инсистирање на писмености, способности да се чита и пише, допуњено је истицањем усмености, способности да се говори и слуша. Наставници сада обраћају посебну пажњу на дететово предшколско искуство, сматрајући га темељем на коме могу градити. Особити напори чине се на повезивању различитих врста језичког учења: писање се приближава дететовом читалачком искуству; читање се пак доводи у везу са способношћу употребе говорног језика, оралне вештине допуњују се вежбањем слушања и разумевања. Све се више уочава да

и успех у појединим предметима зависи од нивоа језичке развијености ученика (Кристал, 1996).

Главни напор у спором, али постепеном развоју педагошке лингвистике, састоји се у томе да се да детету у току школовања кохерентан језички систем. Настоји се да деца буду више свесна језика, језичких вештина и различитих квалитета језика, као и да спонтано користе језик на слободнији и имагинативнији начин. Таква употреба језика би свакако развијала когнитивну основу детета, а она би са своје стране омогућила развијање сложенијих језичких структура као основе за самостално и креативно мишљење (Васић и Кнафлич, 1988).

Говор је континуирани процес који се развија под утицајем више фактора током читавог живота. Један од њих је и настава у школи која обогаћује речник детета новим значењима и поставља темеље књижевног језика.

Језик је облик и оруђе мисли, те богаћење и развијање језика утиче и на развијање мишљења код ученика, нарочито апстрактног. Развијањем језика ученицима се истовремено шири круг представа и знања, јер је схватање речи увек везано за познавање садржине (смисла) оног што се њиме означава. Тако се помоћу језика стичу знања из разних области, а тај круг знања служи као увод у све наставне предмете (Јањушевић, 1967).

Употреба језика у интерпретацији искуства на школском узрасту је пресудна у том развоју, јер током целог живота човек трансформише искуство у симболе, међу којима су језички симболи не само најдоминантнији симболи у људској врсти, већ и највише повезани са свим битним психичким процесима. Човек користи језик да би комуницирао са другима, али и са самим собом. Обе ове функције језика су од битног значаја за васпитнообразовни процес. Језиком се отеловљује информација која се преноси ученику, али исто тако њиме се обезбеђује структурирање у мисаоном процесу које му омогућава да памти оно што доживљава кроз искуство, појмовну структуру из које може да гради нове мисаоне комбинације и сигнале са којима може затим да управља собом.

Вучковић (1993) истиче да свакодневним богаћењем дечјег речника, неговањем узорног исказа, подстицањем на одговарајуће говорне активности, без обзира на природу наставног часа, наставник изграђује темеље на којима се заснива језичка оспособљеност ученика и у следећим фазама школовања.

Процес говорног развоја и повећања усмене и писане језичке ефикасности је трајан процес који је у суштини наставак учења

језика од рођења и у коме је комуникативна потреба превасходна мотивациона снага. Организовано учење језика у школским условима треба да стимулише интересовања, обезбеђујући могућности за доживљај искуства, подстичући развој појмова и уопште обезбеђујући многобројне ситуације у којима је језик потребан и у којима се он користи (Хркаловић, 1982).

Изражавање глувих и наглувих ученика

Ступањем у школу дете доживљава убрзанији развој, с обзиром на његову психофизичку спремност за учење говора, школски период пружа могућност за планско и систематско развијање говора. Дете у школи учи из књига, почев од буквара и читанке до уџбеника за све наставне предмете. У том раду значајну помоћ пружа наставни план и програм који је оријентација у усмеравању наставе и гаранција за обавезно усвајање минималних садржаја неопходних за прелаз у виши ступањ образовања (Димић, 1996).

Знаковни језик је главно средство споразумевања међу глувим и наглувим особама. Он има непроцењиву важност у развоју глувог и у томе је његова предност. Споразумевање покретима је резултат психичког развоја глувог детета, а и сам покрет помаже тај развој. Знаковни језик је природни језички израз глувих лица (Димић, 2003).

Свако глуво дете, без обзира на оштећење слуха, требало би да има право да постане двојезично. Познавајући и користећи знаковни и говорни језик, дете ће остварити своје пуне потенцијале у интелектуалном, говорном и социјалном развоју (Grosjean, 1992).

Знаковни језик је природно средство изражавања глуве деце. Приликом комуникације са глувим дететом треба користити говор који се прати гестом све док дете не научи говорну реч и схвати њено значење.

Глуво дете има тешкоћа са усвајањем говорног језика јер га учи прекасно (након критичког периода за развој језика), у неприкладном модалитету (Ковачевић, 2012).

Усмени говор се може поделити на дијалогски и монолошки.

Усмени говор може да тече у три основна облика: у облику узвика, у облику дијалогског говора (одговора на питања) и у облику монолошког говора (самостални широки исказ који произилази из унутрашње замисли).

Усмено изражавање обухвата: препричавање, причање, описивање (дескрипцију), извештавање, казивање напамет научених текстова (го-

ворну интерпретацију), вежбе разговарања, обавештавање, усмену молбу, честитке.

Описивање (дескрипција) – описивањем се приказују углавном спољашње особине предмета, бића, пејзажа, портрета и других садржаја. Овим обликом изражавања се утиче на развој визуелне културе ученика, посебно на развој посматрачких способности.

Ученици првог разреда немају довољно развијено посматрачко искуство, те виде ствари у глобалу и појединостима које обично теже диференцирају на главне и споредне.

Зато је потребно систематским вежбама описивања развијати посматрачке способности ученика-смисао за посматрање, анализу, а потом синтезу посматраног предмета.

По предмету описивања, опис може бити: опис природе, пејзажа; опис портрета, личности; опис затвореног простора-ентеријер; опис отвореног простора – екстеријер; опис предмета; опис бића; опис слика; опис природних појава; опис сложенијих односа међу предметима, бићима и појавама (Лекић, 1993).

Процес описивања мора бити поступан. У почетку се одвија помоћу наставникових питања, као подстицаја, а после се ученик осамостаљује.

Слика која се презентује ученицима може бити једноставна, са пуно детаља, или се састоји из више слика у низу(стрип прича), које ученици логички прате.

Слика као подстицај је погодно средство за испитивање говорно-језичких способности на свим узрастима.

У зависности од своје зрелости и способности усменог изражавања, ученици ће или појединачно набрајати лица и радње које се врше на слици, или ће формирати целину и обликовати причу.

Описивањем се не постижу сви потребни циљеви ако се оно сведе само на сувопарно и неповезано набрајање особина посматране појаве. Најважнија фаза описивања је откривање битних својстава и њихова језичка конкретизација (Ковачевић, 2005).

Опис слике у први план ставља учениково схватање онога што види и његово језичко изражавање (Димић, 1996).

Неговање и развијање културе усменог говора треба да буде један од приоритетних задатака школе. Наставник радећи на развоју усменог говора код ученика проширује речник и фразеологију, подучава их логичко-последичком начину изражавања мисли, што је неопходно за развитак писаног говора (Димић, 2002).

МЕТОД РАДА

Циљ истраживања

Циљ истраживања био је испитати степен усвојености знаковног и говорног језичког израза код глуве и наглуве деце основношколског узраста при опису стимуланс слике *Јесен у њагу*.

Узорак

Од 91 ученика основношколског узраста обухваћених истраживањем било је 48 девојчица и 52 дечака.

Истраживање је обављено у пет основних школа за глуву и наглуву децу у Србији.

Ученици су, према оштећењу слуха, разврстани, у четири групе према класификацији светске здравствене организације. Посебну групу су чинили ученици са кохлеарним имплантом.

У испитиваном узорку ученика основношколског узраста било је 13 ученика који су кохлеарно имплантирани, 8 ученика са умерено тешким оштећењем слуха, 22 ученика са тешким оштећењем слуха, 43 ученика са врло тешким оштећењем слуха и 5 ученика са тоталним оштећењем слуха.

Инструменти истраживања

За испитивање знаковног и говорног језичког израза код глувих и наглувих ученика основношколског узраста користили смо стимуланс слику под називом *Јесен у њагу*.

На слици *Јесен у њагу* је приказан мост, река, велики број кућа и зграда, парк, пијаца, болница, школа и фабрика. У парку су: водоскок, тобоган, љуљашке, клупе. Аутобус је на мосту.

На слици су приказане следеће радње: Киша пада. Ветар дува. Птице лете.

Човек чисти лишће. Жена храни птице. Деда носи кишобран. Чистачи чисте улице. Деца иду у школу. У школском дворишту деца се играју. Жена шета пса. Две жене разговарају. На раскрсници, милиционер контролише саобраћај. Људи прелазе улицу. Оџачар чисти димњак. Испред самоуслуге је човек који посматра излог у коме је изложено разноврсно поврће: купус, шаргарепа, кромпир, парадајз. Једна жена улази у зграду. Човек излази из зграде и носи: шешир, мантил, кишобран. Такси стоји на углу. Жене спремају зимницу. Човек поправља кров. Камин истоварује угаљ испред

подрума куће. Испред продавнице „Здрављак“: човек ставља поврће у ауто. Жена покушава да отвори кишобран.

На пијаци је гужва. Велики број људи продаје и купује воће и поврће. На тезгама је поврће (шаргарепа, паприка, купус, цвекла, карфиол) и воће (јабуке, крушке, црно и бело грожђе).

Задатак је био да ученици опишу слику знаковним језиком и усменим говором.

Од сваког испитаника се тражило да опише шта види на слици речима: Опиши слику. Без икаквих других подстицаја. Испитивање знаковног језика и усменог говора, смо извршили појединачно у кабинетима за индивидуални рад, записујући све речи које су деца показала гестом-знаком и изговорила, при описивању слика.

Извршена је квантитативна и квалитативна обрада добијене језичке грађе.

У анализи (обradi) података употребљене су следеће статистичке мере и поступци: фреквенције и проценти; t – тест и његова значајност; Пирсонов коефицијент линеарне корелације (r) и његова значајност.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Табела 1 – Разлике у постигнућима глувих и наглувих ученика основношколској узраста, при опису слике *Јесен у граду* у оквиру знаковног и говорног језичког израза

	разлика AS	r	p	t	p
Јесен у граду					
Укупан број речи	20,077	0,956	0,000	10,741	0,000
Број различитих речи	16,055	0,929	0,000	12,447	0,000

Статистички значајне вредности су означене (болд)

При опису слике *Јесен у граду*, уочена је највећа разлика између постигнућа у оквиру знаковног и говорног језичког израза, у оквиру укупног броја употребљених речи.

Боља постигнућа су остварена у оквиру знаковног језичког израза. На добијени резултат, указује разлика између аритметичких средина ($AS = 20,077$).

T -тестом, утврђена је статистичка значајност на нивоу 0,01, поредећи разлике између просечних вредности укупног броја речи и

броја различитих речи, које су деца употребила при опису слике у оквиру знаковног и говорног језичког израза. Бољи резултати су остварени у оквиру знаковног језичког израза у односу на говорни ($p = 0,01$).

Корелације постигнућа између знаковног и говорног језичког израза су изразито високе, при опису слике, у оквиру укупног и различитог броја речи и статистички су значајне на нивоу 0,01.

Ове високе позитивне корелације указују да деца која имају развијенији знаковни језички израз, уједно имају развијенији и говорни језички израз.

**Табела 2 – Врсте речи ујошребљене при опису слике
Јесен у љраду, у оквиру знаковној језичкој израза
млађи основношколски узрасти (I- IV разред)**

Јесен у љраду гест	1.разред		2.разред		3.разред		4.разред	
	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.
именице	489	297	569	340	612	355	775	492
глаголи	211	134	235	168	306	188	386	250
заменице	5	3	10	8	14	7	15	11
придеви	14	11	16	14	27	23	33	31
бројеви	/	/	2	2	3	3	10	8
прилози	16	10	11	10	19	18	16	14
предлози	12	5	11	6	26	15	84	30
речце	2	2	13	5	8	6	35	17
везници	/	/	2	2	11	6	50	11
узвици	14	8	7	5	11	10	7	7
сума	763	470	876	560	1037	631	1411	871
просек	76,3	47	87,6	56	103,7	63,1	141,1	87,1

При опису слике *Јесен у љраду*, у оквиру знаковној језичкој израза, ученици млађег школског узраста, од I до IV разреда, употребили су укупно 4087 речи, односно 2532 различитих речи. У просеку употребљених 1021, 75 речи, односно 633 различитих речи.

Највећи број речи употребили су ученици IV разреда 1411, односно 871 различитих речи. Ученици I разреда су имали укупно најмањи број употребљених речи 763, односно 470 различитих речи.

Карактеристично је да су ученици млађег школског узраста, употребили све врсте речи, у знаковном језику, осим ученика I разреда, који нису употребили бројеве и везнике.

Очекиван је мали број употребљених везника код ученика од од I до IV разреда. Велики број ученика млађег основношколског узраста се изражава на нивоу речи.

Водеће категорије речи приликом описивања слике су именице и глаголи.

Изразита употреба именица и глагола је карактеристична за знаковне језике.

Именице се генерално лакше уче од глагола (Bornstein & Cote 2005; Maguire, Hirsh-Pasek & Golinkoff, 2006). Именице имају тенденцију да се јављају пре глагола и да доминирају у раном децем речнику (Gentner, 1982; McDonough et al. 2011).

Највећи је број употребљених именица, у просеку 611,25, односно 371 различитих и глагола 284,5, односно 185 различитих.

Остале врсте речи су знатно мање употребљене.

По фреквентности употребе следе: предлози (33,25), придеви (22,5), везници (15,75), прилози (15,5), речце (14,5), заменице (11), узвици (9,75) и бројеви (3,75).

**Табела 3 - Врсте речи употребљене при опису слике
Јесен у граду, у оквиру знаковној језичкој израза
старији основношколски узрасти (V- VIII разред)**

Јесен у	5.разред		6.разред		7.разред		8.разред	
	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.
именице	803	512	845	515	1001	600	1017	647
глаголи	415	252	489	273	549	355	537	341
заменице	14	10	34	22	36	30	51	24
придеви	36	29	60	46	48	46	82	66
бројеви	9	4	11	10	10	8	15	10
прилози	11	9	30	22	35	31	28	20
предлози	84	27	91	30	130	40	139	42
речце	15	6	48	16	50	25	37	23
везници	40	5	61	14	49	12	71	24
узвици	6	5	4	3	6	6	3	3
сума	1433	859	1673	951	1914	1153	1980	1200
просек	143,3	85,9	167,3	95,1	191,4	115,3	198,1	120,0

При опису слике *Јесен у граду*, у оквиру знаковној језичкој израза, ученици старијег школског узраста, од V до VIII разреда, употребили

су укупно 7000 речи, односно 4163 различитих речи. У просеку употребљених 1750 речи, односно 1040,75 различитих речи.

Највећи број речи употребили су ученици VIII разреда 1980, односно 1200 различитих речи. Ученици V разреда су имали укупно најмањи број употребљених речи 1433, односно 859 различитих речи.

Ученици старијег основношколског узраста, су употребили све врсте речи.

Водеће категорије речи, приликом описивања слике су именице и глаголи.

Највећи је број употребљених именица, у просеку 916,5, односно 568,5 различитих и глагола 497,5, односно 305,25 различитих.

По фреквентности употребе следе: предлози (111), придеви (56,5), везници (55,25), речце (37,5), заменице (33,75), прилози (26), бројеви (11,25) и узвици (4,75).

Именице су речи са највећом фреквенцијом на свим испитиваним узрастима, од I до VIII разреда основне школе. Самосталност именице и постојање сталних конкретних представа о њеном лексичком садржају омогућују сигурно идентификовање њеног лексичко-семантичког језгра.

Велики број глагола који је употребљен говори, да и поред тога што је "глагол несамостална реч, његово централно синтаксичко место обезбеђује релативно рано усвајање његовог језичког садржаја" (Кашић, 1996).

Потврђују се резултати добијени у истраживању (Димић и Кашић, 2000) да је уочљива несаразмера у употреби именица и глагола у односу на остале врсте речи, што не одговара реалној фреквенцији употребе ових речи у нашем језику, као и у односу на језик деце која чују.

При опису слике *Јесен у трагу*, у оквиру *говорној језичкој израза*, ученици млађег школског узраста, од I до IV разреда, употребили су укупно 3029 речи, односно 1690 различитих речи. У просеку употребљених 757,25 речи, односно 422,5 различитих речи.

Највећи број речи употребили су ученици IV разреда 1235, односно 717 различитих речи. Ученици I разреда су имали укупно најмањи број употребљених речи 454, односно 256 различитих речи.

Карактеристично је да су ученици млађег школског узраста, употребили све врсте речи, у знаковном језику, осим ученика I разреда, који нису употребили бројеве и везнике.

Бројеви су категорија речи која је веома мало заступљена, на свим испитиваним узрастима.

Везници у језику служе за означавање везе међу реченицама и појединим речима у њима. Функцију и значење везника могуће је схватити тек у везама које они означавају.

Највећи је број употребљених именица, у просеку 455,25, односно 264,75 различитих и глагола 198, односно 118,5 различитих.

Остале врсте речи су знатно мање употребљене.

По фреквентности употребе следе: предлози (30), везници (15,5), речце (14, 25), придеви (12), заменице (10,25), прилози (9,5), узвици (8,75) и бројеви (3,75).

**Табела 4 – Врсте речи употребљене при опису слике
Јесен у граду, у оквиру говорној језичкој израза
млађи основношколски узрасти (I- IV разред)**

Јесен у граду говор	1.разред		2.разред		3.разред		4.разред	
	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.
именице	287	154	410	204	450	223	674	406
глаголи	114	73	130	86	217	115	331	200
заменице	3	2	10	8	14	7	14	10
придеви	12	8	6	6	8	7	22	20
бројеви	/	/	2	2	3	3	10	8
прилози	12	6	10	9	3	3	13	11
предлози	11	4	8	4	22	10	79	27
речце	2	2	13	5	7	5	35	17
везници	/	/	1	1	11	6	50	11
узвици	13	7	6	5	9	8	7	7
сума	454	256	596	330	744	387	1235	717
просек	45,4	25,6	59,6	33	74,4	38,7	112,3	71,7

При опису слике *Јесен у граду*, у оквиру говорној језичкој израза, ученици старијег школског узраста, од V до VIII разреда, употребили су укупно 6231 речи, односно 3526 различитих речи. У просеку употребљених 1557,75 речи, односно 881,5 различитих речи.

Највећи број речи употребили су ученици VIII разреда 1898, односно 1125 различитих речи. Ученици V разреда су имали укупно најмањи број употребљених речи 1242, односно 694 различитих речи.

Ученици старијег основношколског узраста, употребили све врсте речи, у говорном језичком изразу.

Највећи је број употребљених именица, у просеку 814, односно 478 различитих и глагола 422,25 односно 247,5 различитих.

Остале врсте речи су знатно мање употребљене.

По фреквентности употребе следе: предлози (105,5), везници (55,25), придеви (53,25), речце (37,5), заменице (33), прилози (21,5), бројеви (11) и узвици (4,75).

Слике имају значајну улогу у формирању језичке културе ученика.

Анализом описа слика ученика можемо да уочимо шта деца виде на слици, шта могу да објасне и протумаче и какве закључке могу да изведу.

**Табела 5 - Врсте речи употребљене при опису слике
Јесен у граду, у оквиру јоворној језичкој израза
сџарији основношколски узрасџ (V-VIII разред)**

Јесен у	5.разред		6.разред		7.разред		8.разред	
	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.	у.р.	р.р.
именице	693	409	705	403	880	494	978	606
глаголи	348	201	410	212	426	264	505	313
заменице	11	9	34	22	36	30	51	24
придеви	34	27	56	42	43	41	80	65
бројеви	9	4	11	10	9	7	15	10
прилози	7	5	21	16	30	26	28	20
предлози	79	23	91	30	122	35	130	37
речце	15	6	48	16	49	24	37	23
везници	40	5	61	14	49	12	71	24
узвици	6	5	4	3	6	6	3	3
сума	1242	694	1441	768	1650	939	1898	1125
просек	124,2	69,4	144,1	76,8	165	93,9	189,8	112,5

Анализа описа слика показује да ли ученици правилно владају реченицом, да ли схватају садржај и на који начин износе властито искуство и мишљење.

Подаци приказани у табелама бр.2, бр.3, бр.4 бр.5 представљају резултате које су постигли глуви и наглуви испитаници у зависности од школског узраста, при описивању слике *Јесен у граду*. При описивању слике, добијен је такав материјал који се могао анализирати квантитативно (укупан број добијених речи) и квалитативно (избор речи).

Квантитативна анализа добијених резултата, показује да су ученици старијег основношколског узраста употребили укупно већи број речи, као и већи број различитих речи у односу на ученике млађег основношколског узраста. Више речи је дато у знаковном језичком изразу у односу на говорни језички израз, при опису слике *Јесен у трагу*.

Поделом на врсте речи је обухваћена целокупна језичка грађа, ма како та подела на врсте била крута, праћење развитка тих категорија у дечјем речнику омогућава на да боље сагледамо усвајање целокупне језичке грађе од стране детета, као и природу језичке грађе у дечјем говору.

Пратећи развијање и кретање употреба врста речи на разним узрастима, на различитим узорцима дечје језичке грађе, добијамо и прегледнију слику о природи дечјег језичког развитка уопште, као и о природи развитка мишљења.

Праћење тренда развитка целокупне језичке материје код глуве и наглуве деце је од великог значаја, посебно ако је изражен кроз класичну поделу на врсте речи.

Врстама речи које се дају глувом детету, мора се посветити знатно већа пажња. Оне се не смеју давати насумице, већ се мора поштовати лингвистичка законитост јављања, као и фреквенција употребне вредности појединих врста речи. Током читавог школовања мора се водити рачуна о пропорцији између појединих врста речи, која мора да буде прогресивно стандардна (Савић, 1986).

У дечјем знаковном и говорном језичком изразу, на основношколском узрасту, добијеном у овом испитивању, при описивању слика, јавља се свих десет категорија речи, гледано према класичној лингвистичкој подели, а то су: именице, глаголи, заменице, придеви, бројеви, прилози, предлози, речце, везници и узвици.

Посматрањем података из табела може се закључити да су водеће категорије речи приликом описивања слике код свих испитиваних узраста, у оквиру знаковног и говорног језичког израза – именице и глаголи.

Добијени резултати су потврђени у истраживањима (Димић, 2003; Димић, и Ковачевић, 1998; Димић и Кашић, 2000; Кашић, 1996; Ковачевић, 2005; Ковачевић, Исаковић и Димић, 2010).

Овакви резултати су донекле и очекивани. Наиме, очекивано је да буде коришћен највећи број именица, јер су све употребљене именице конкретне – тј. именице којима се именују предмети и бића из најближе дечје околине. До тих појмова деца долазе преко свакодневног искуства, јер су у сталном чулном додиру са храном, пићем, обућом, одећом, намештајем, животињама и биљкама.

Судећи по честоти јављања, по редоследу употребе (увек на првом месту у свим типовима упоређиваних речника) и тенденцијама развитка именице су у нашем језику несумњиво категорија из које су се посебно развиле и издвојиле остале категорије.

Изразита употреба именица и глагола указује на значај визуелне информације као главног извора у формирању вокабулара глуве и наглуве деце (Димић и Ковачевић, 1998).

Овакви резултати су и очекивани с обзиром на чињеницу да, за разлику од детета које чује, дете оштећеног слуха у стицању искустава наилази на многе тешкоће јер орални говор треба да прими визуелним путем. Визуелни пут за примање вербалног говора је непотпун и ограничен, па је глувом детету тешко да уопшти искуство и да се вербално изрази (Кашић и Беатовић, 2000).

Поред именица и глагола, ученицима треба давати што више придева, али и осталих врста речи како би дошло до њихове активне примене. Наставници треба што раније да подстичу ученике да описују различита бића и предмете, у знаковном, говорном и писаном изразу (Димић, Атанасковић и Исаковић, 2011).

Појединци који познају више речи, лакше доносе закључке и интегришу информације у кохерентне мисли (Luckner&Cooke, 2010; Sénéchal, Ouellette, & Rodney, 2006).

При описивању слике *Јесен у трагу* по фреквентности употребе следе: придеви, предлози, прилози, везници, заменице, речце, бројеви и узвици.

Отвореној класи речи припадају именице, глаголи, придеви, прилози и на специфичан начин бројеви, лексички пунозначне речи, чијем је језичком изразу придружен изванјезички садржај. Затвореној класи припадају оне врсте речи чији су чланови строго утврђени или бројем ограничени. Ову класу речи чине заменице, предлози, везници, речце и узвици (Димић и Кашић, 2000; Кашић, 1997).

При опису слике *Јесен у трагу*, глуви и наглуви ученици су знатно мање употребили прилоге и предлоге.

Прилози и предлози су слабо заступљени у знаковном језику који је примаран за ову популацију, па се зато слабије јављају и у говорном изразу.

Одредбене речи (придеви и прилози) својом несамосталношћу дуго онемогућавају децу да са сигурношћу идентификују њихово издвојено значење.

Речце се по својој функцији и значењу разликују од осталих врста речи.

Остале врсте речи су у релативно малом броју употребљаване - заменице, бројеви и узвици.

Број употребљених заменица је незнатан, што је донекле и очекивано јер су заменице најзатворенија класа речи. Заменице имају језичку и комуникативну функцију.

Глуви и наглуви ученици основношколског узраста су при опису слике *Јесен у трагу*, најмање употребљавали бројеве и узвике.

Апстрактност броја, односно непостојање сталних конкретних представа о броју, отежава и успорава идентификовање броја као издвојене речи (Кашић, 1996).

Број употребљених узвика је занемарљив. Узвицима се (бар правим узвицима) не означава никакав одређени појам, већ се изражава неко опет неодређено осећање. Ретка појава узвика је и очекивана, јер је дата конкретна слика, па се од ученика није очекивало да дају свој субјективан став или доживљај, јер узвици у језику имају ту функцију.

Неадекватна употреба граматичких категорија је појава која је донекле и очекивана у овом истраживању.

Највећи проблем у изражавању глуве и наглуве деце је правилна употреба категорија рода, броја, лица и нарочито падежа.

Од свих падежа најчешће је употребљаван номинатив, као независан падеж за именовање појмова.

При описивању слике *Јесен у трагу*, уочено је да је изражавање глувих и наглувих ученика аграматично. Ученици не повезују адекватно речи у реченици и реченице међусобно.

Услед набрајања појмова, неадекватног реда речи у реченици, аграматизама, реченице добијају сасвим ново значење.

Карактеристичне су реченице, дате у знаковном и говорном језичком изразу, које су неадекватно употребљене при опису слике *Јесен у трагу*:

- Једе ауто, стави бата. Ауто на поврће *сџави*. Ауто *сџреми* све отишао.
- Такси остави пут. Дува сека, јави хладно. Жена дува ветар.
- *Полицајац* показује руке. *Појрави сџруја* човек.
- Човек баци црно дрво. Човек пере дим.
- Један дечак ставио шешир у главу, зато што је почела киша.

ЗАКЉУЧАК

Самостално изражавање глувих и наглувих ученика карактерише: изразита употреба именица и глагола; уочљива несарамера у употреби именица и глагола у односу на остале врсте речи и неадекватна употреба граматичких категорија. Ученици старијег основношколског узраста су употребили укупно већи број речи, као и већи број различитих речи у односу на ученике млађег основношколског узраста.

Глуви и наглуви ученици не користе са подједнаком успешношћу све врсте речи. Водеће категорије речи приликом описивања слика (у знаковном и говорном изразу) су именице и глаголи, што указује на значај визуелне перцепције у развоју језика глуве и наглуве деце. У развијању и богаћењу речника глувих и наглувих ученика неопходно је изводити лексичке вежбе у знаковном и усменом облику. Поједине речи су ученици употребили само у знаковном језичком изразу. Већи број добијених речи у оквиру знаковног и говорног језичког израза добијен је услед набрајања појмова (лица и радњи) без повезивања са целином радње које слике приказују.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bornstein, M.H.& Cote, L.R.(2005). Expressive vocabulary in language learners from two ecological settings in three language communities. *Infancy*, 7, 299–316.
2. Васић,С.(1989). Нова школа, школски језик и дечји језик, *Зборник инститиуџа за ђедајошка истраживања*, Београд, бр.22
3. Васић,С. и Кнафлич,В(1988). Проблеми језичке комуникације и њихова когнитивна основа, *Зборник инститиуџа за ђедајошка истраживања*, Београд, бр.21
4. Вучковић, М.(1993). *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
5. Gentner, D. (1982). Why nouns are learned before verbs: Linguistic relativity versus natural partitioning. In: S.A.Kuczaj (Ed.) *Language development: Language, thought, and culture* (301-334). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
6. Grosjean, F. (1992). The bilingual and the bicultural person in the hearing and in the deaf world, *Sign Language Studies*, 77, 307-320.
7. Димић, Д.Н. (1996). *Специфичности у писању деце оштећеног слуха*, Београд: Дефектолошки факултет
8. Димић, Н.Д. (2002). Класе речи и лексички дефицити код глуве и наглуве деце. *Истраживања у дефектологији*, 1, 131-142
9. Димић,Д.Н.(2003). *Говорно-језички дефицити код ђлуве и нађлуве деце - ођлеги о језику ђлувих и нађлувих*. Београд: Друштво дефектолога Србије и Црне Горе
10. Димић,Н.Д и Ковачевић,Т.Р.(1998). Специфичности лексике у писаном изражавању деце оштећеног слуха основношколског узраста. *Београдска дефектолошка школа*, 1, 17-30
11. Димић, Н.Д.и Кашић, З.Н. (2000). Лексикон глуве и наглуве деце и отворена класа речи. *Београдска дефектолошка школа*, 1, 61-70
12. Димић, Н., Атанасковић, М.и Исаковић, Љ. (2011). Утицај степена оштећења слуха на опис слика у низу у школама за глуву и наглуву децу,*Београдска дефектолошка школа*, 3, 427-438
13. Јањушевић, Ј.М. (1967). *Дидактика*, Београд: Вук Караџић
14. Кашић, З.(1996). Улога семантичког језгра лексеме у богаћењу активног дечјег речника, *Београдска дефектолошка школа*, 1, 15 – 21 .
15. Кашић,З.(1997).Затворена класа речи-језичке и комуникативне функције, *Београдска дефектолошка школа*, 2, 127-130

16. Кашић З.и Беатовић С. (2000). Деикса и проблем употребе деиктичких лексема код глуве и наглуве деце, *Београдска дефектолошка школа*, 1, 5 – 17.
17. Ковачевић, Т. (2005). Опис слике у настави српског језика код глувих и наглувих ученика основношколског узраста, *Београдска дефектолошка школа*, 2, 19 – 39
18. Ковачевић, Т., Исаковић, Љ. и Димић, Н. (2010). Дефицитарност у знаковном језику и говорном изразу код глуве и наглуве деце предшколског узраста, *Београдска дефектолошка школа*, 1, 23-38
19. Ковачевић Т. (2012). Карактеристике знаковног и говорног језичког израза код деце предшколског узраста са кохлеарним имплантом и слушним апаратима, *Београдска дефектолошка школа*, 3, 403-416
20. Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit
21. Лекић, Ђ. (1993). *Методика разредне наставе*, Београд: Нова просвета
22. Luckner, L.J. & Cooke, C. (2010). A Summary of the Vocabulary Research With Students Who Are Deaf or Hard of Hearing, *American Annals of the Deaf*, 155, 1, 38-67
23. Maguire, M.J, Hirsh-Pasek, K. & Golinkoff, R.M. (2006). A unified theory of word learning: Putting verb acquisition in context. In: K. Hirsh-Pasek & R.M. Golinkoff, (Eds.). *Action meets word: How children learn verbs*. New York: Oxford University Press.
24. McDonough, C., Song, L., Hirsh -Pasek, K., Golinkoff, R.M. & Lannon, R. (2011). An image is worth a thousand words: why nouns tend to dominate verbs in early word learning, *Developmental Science*, 14, 2, 181-189
25. Савић, Љ. (1986). *Методика мајерњеј језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
26. Sénéchal, M., Ouellette, G., & Rodney, D. (2006). The misunderstood giant: On the predictive role of early vocabulary to future reading. In D. Dickinson & S. Neuman (Eds.), *Handbook of early literacy research* (Vol. 2, pp. 173–182). New York: Guilford Press.
27. Хркаловић, Р. (1982). *Особености писаној речника инпроверјних и експраверјних ученика*. Београд: Институт за педагошка истраживања

SELF -EXPRESSION OF DEAF AND HARD OF HEARING PUPILS IN PRIMARY SCHOOL

TAMARA KOVAČEVIĆ, LJUBICA ISAKOVIĆ

Faculty for Special Education and Rehabilitation, Belgrade

SUMMARY

A picture influences the feelings of children, it contributes to the development of visual perception, enrichment of their vocabularies and their imagination.

Describing is a very important form of communication through language. It is more or less represented in everyday speech, because it is necessary for clear presentation of the essential relationships between objects, things, creatures and other concepts and phenomena in every life situation.

The aim of the study was to examine the level of acquisition of sign and spoken language expression in deaf and hard of hearing children of primary school age.

The survey instrument was a stimulus picture *Autumn in the city*.

The sample consisted of 91 deaf and hard of hearing children of primary school age.

Deaf and hard of hearing children of primary school age have used a larger number of words in their sign language expression, when compared to their spoken language expression. Better results were achieved in their sign language expression when compared to spoken language expression ($p = 0.01$).

Deaf and hard of hearing children do not utilize all types of words with equal success.

It is necessary for pupils to use words in different speech situations, especially in their function within the sentence.

With mother tongue teaching, as well as within other school subjects, we should strive to develop and expand the children's vocabulary as much as possible.

KEY WORDS: primary school, deaf and hard of hearing pupils, description of the picture